

Dubravka SESAR
Filozofski fakultet, Zagreb

TREBA LI PONOVO PREVODITI *ŠVEJKA* I KAKO?

Glasovito Hašekovo djelo *Doživljaji dobrog vojaka Švejka* zapanjilo je svojedobno ozbiljnu češku kritiku (i publiku) svojom »neliterarnošću«. Ovdje ćemo dotaknuti samo jezični aspekt te švejkovske »neliterarnosti«, odnosno pitanje koje se nameće usporedbom originala s hrvatskim prijevodom *Švejka* Ljudevita Jonkea: koji bi govorni hrvatski idiom mogao poslužiti kao funkcionalni ekvivalent švejkovskom govornom idiomu.

Među ljubiteljima lijepje književnosti, ali i u krugovima prevodilaca i književnih teoretičara često se može čuti mišljenje da bi Hašekova *Švejka* trebalo ponovno prevesti, osuvremeniti, aktualizirati. Ta se ideja temelji prvenstveno na "prigovoru" jezičnoj klasičnosti Jonkeova hrvatskog prijevoda koji je, po mišljenju poznavatelja izvorne Hašekove proze, previše »ozbiljan«, gotovo neoprostivo »književan« i stoga nategnut i neprirodan. *Švejk* time navodno gubi onaj svoj znameniti izvorni humoristično-satirični duh koji je za popularizaciju češke književnosti zaslužniji od svih dotadašnjih čeških klasika zajedno¹. Nerijetko se čuje i mišljenje da su srpski prijevodi življi i duhovitiji — upravo zbog njihove slobodnije jezične adaptacije. Općenito, dakle, nije riječ o boljim ili lošijim prijevodima, nego o načelno drugačijem izboru jezičnih sredstava prijevodnoga jezika i sve se naše kvalifikacije prijevoda odnose na problem *Švejkova* jezika, odnosno govora. Jonkeov je klasični prijevod kao jedan od mogućih svakako potreban, što ne znači da se drugi neki prevoditelj ne može upustiti u drugačiji tip prijevoda. Pitanje je samo kakav bi to prijevod mogao (ili smio) biti.

Doživljaji su u svoje vrijeme »previše iznenadili« (češku kritiku, pa i češku publiku) »svojom neliterarnošću: količinom neknjiževnih i vulgarnih izraza, ostrim humorom, improviziranom labavošću svoje strukture«². Ne upuštajući se šire u književnoteorijska pitanja, s današnjega se aspekta može reći da su takve ocjene bile preostre i da ih je vrijeme demantiralo čak u pogledu »neprimjerenosti« Hašekovih jezič-

¹ U pogovoru svom prijevodu *Doživljaji dobrog vojaka Švejka* (1959) Lj. Jonke kaže da je to djelo »najprevedenija češka knjiga uopće« — str. 485.

² Milan Janković u pogovoru (Doslov) češkom izdanju Hašekova *Švejka* (1968), str. 302.

nih sredstava tadašnjoj lijepoj književnosti. Kritičari su Hašeku prigovarali tzv. »pučko pripovijedanje«³ koje je u uvjetima aktualne jezične standardizacije kršilo stroge zahtjeve klasičnosti norme. Hašekova »igra pripovijedanjem i igra s označavanjem stvari«⁴ u to se doba vjerojatno doimala kao neozbiljno poigravanje jednoga drugorazrednoga pisca vagabunda jednom tako preozbiljnom kategorijom kakav je književni jezik.

Švejk kakvoga poznajemo nastaja (ja) je 1921–1923. godine kao rezultat višekratnih Hašekovih povrataka istoj temi. Danas se njegova jezična »neliterarnost« smatra jednom od posebnih vrijednosti romana. Suvremeni češki teoretičari prevođenja smatraju to djelo »neprevedivim« u smislu mogućnosti pronalaska ekvivalentnoga jezičnoga koda u bilo kojemu prijevodnom jeziku⁵. Pritom misle na civilizacijski i kulturološki značaj Hašekova jezika koji na originalan način dočarava vrijeme i sredinu u kojoj je djelo nastalo. Konkretnije – to je praški govor za vrijeme prvoga svjetskoga rata i iza njega. U pojedinim je situacijama to sleng praškoga građanskog svijeta ili pak muški argot, odnosno žargon češkoga domobranstva i vojske austrijske monarhije. Ni to, međutim, nije dovoljna kvalifikacija, jer taj sleng kao i taj žargon ne funkcioniraju kao izdvojeni, samostalni kodovi, nego su ugrađeni u širi »velegradski folklor«⁶.

U Hašekovu se romanu može govoriti o više slojeva govornoga jezika: sam se pisac u naratorskom diskurzu služi književnim jezikom u njegovoj govornoj varijanti koja je sintaktički slobodnija, ali u oblicima i leksiku gotovo nema neknjiževnih elemenata; u dijalozima se, ovisno o funkcionalno-stilskim i semantičkim osobitostima teksta, pojavljuju neknjiževni elementi (leksik, oblici) – od dijalektalnih do žargonskih, a u znamenitim monološkim Švejkovim digresijama zabilježena je govorna »norma« praškoga građanina i domobrana sa svim elementima spomenutoga »velegradskog folklor«⁷. Podloga tom neknjiževnom idiomu jest općečeški interdijalekt (tzv. *obecná čeština*) koji se u urbanoj varijanti isprepliće s praškim slengom, a u »frontovskoj« varijanti s vojničkim žargonom i češkim dijalektima.

Općečeški interdijalekt (u osnovi – govor Praga i srednjočeške okolice) do danas je živ konkurent češkom književnom jeziku (standardu) i kao jedinstven supstandardni idiom ima općenacionalni značaj (pokriva cijelo češko područje)⁷. Budući da se s obzirom na raznolikost hrvatske dijalektalne situacije o takvom tipu supstandarda kod nas ne može govoriti, *Švejk* je glede vremenske distance specifično, ali ne i jedino djelo s češkom supstandardnom (interdijalektalnom) sastavnicom, koje predstavlja

³ Ibid., str. 306.

⁴ Ibid., str. 307.

⁵ O mogućnostima prevođenja dijalekata i govornih idioma uopće govori poznati češki teoretičar prevođenja Jiří Levý u Levi 1982:108–122. Isti autor (Levi 1957) objavljuje prilog Pavela Eisnera koji, govoreći »o neprevedivim stvarima«, između ostaloga na str. 680. kaže da je *Švejk* zbog specifičnosti praških germanizama neprevediv npr. na njemački jezik.

⁶ Jankovič 1968:307.

⁷ Među dijalektima slavenskih jezika *obecná čeština* kao supstandardni fenomen zauzima posebno mjesto, vidi Brozović 1970 i Havránek 1963.

problem našim prevodiocima. Taj idiom ima svoju specifičnu povijesnu utemeljenost, kao i specifičnu genezu: nastao kao posljedica dezintegracije češkoga književnog jezika i njegove dijalektalne diferencijacije tijekom 17. i 18. stoljeća — on se u 19. stoljeću nametnuo kao jedini češki općenacionalni konkurent službenom njemačkom jeziku, da bi se do danas održao kao "neslužbeni" konkurent češkom književnom jeziku. Takorekuć donedavno taj je interdijalekt nailazio na otpor standardologa, normativaca i branitelja klasične češke norme, međutim, u zadnje vrijeme i lingvistika mu posvećuje sve veću pozornost. Književnost je odavno prihvatila ono što polako prihvaća i suvremena znanost o jeziku: češka klasična norma, zapravo revitalizirana norma 16. stoljeća, utemeljena na teorijama Dobrovškoga — ne može zatvoriti oči pred činjenicom vitalnosti općečeškoga interdijalekta, a ne može ni spriječiti njegov utjecaj na normu⁸.

Uzmemo li u obzir prostorne (srednjoeuropske), vremenske (iza prvoga svjetskog rata), političke (raspad Monarhije), kulturne i druge okolnosti, nije teško pronaći hrvatske književne ekvivalente (ne treba ići puno dalje od Krležinih domobranskih novela) tipološki bliske *Švejku*. U tom se kontekstu kao ekvivalent švejkovskom govoru sam po sebi nameće hrvatski kajkavski dijalekt, točnije — urbani (agramerski) kajkavski interdijalekt ili domobranski K. u. K. žargon, karakterističan više za njegove urbane nego za ruralne korisnike. Taj bi urbani kajkavski govor (u suvremenom smislu — supstandard) morao biti razumljiv svim čitateljima prijevoda *Švejka* na cijelom hrvatskom području, kao što je općečeški govor razumljiv svim češkim čitateljima. Pitanje izbora jezičnih sredstava pretpostavlja vrlo iznijansiran osjećaj prevodioca za leksičke i gramatičke razlike između književnoga jezika i takvog hrvatskog supstandarda. U nizu pokušaja prevodenja samo Švejkovih diskurza⁹ dobiveni su vrlo različiti obrasci takve urbane "starije" supstandardne kajkavštine — od izrazito dijalektalnih do relativno štokaviziranih, s obrazloženjem da su oni prvi autentičniji i ekvivalentniji izvornom češkom duhu i govoru, dok su drugi u prednosti zato što ih razumije svaki hrvatski čitatelj (pa i čakavac). Koliko su obje argumentacije na mjestu, ilustrirat ćemo ovdje na primjeru dijelektalizacije i supstandardizacije jednoga ulomka iz *Švejka* (u originalu i u Jonkeovu prijevodu):

Poslušně hlásím, pane obrlajtntant, že ten náš obrst byl půl vaší vejšky, nosil plnovous jako kníže Lobkovic, takže vypadal jako vopice, a když se rozčilil, vyskakoval dvakrát tak vysoko, jak byl sám vysokej, takže jsme mu říkali kaučukovej dědek. Tenkrat byl nějakej První máj a my jsme měli berajčaft, a von k nám držel předtím večer na nádvoří velikou řeč, že proto zejtra musíme vostat všichni v kasárnách a nehnout se ven, abychom mohli na nejvyšší rozkaz, v případě potřeby, všechnu tu socialistickou bandu postřilet. Proto taky, kterej voják má dneska přescas a nevrátí se do kasáren a natáhne to až na druhej den, ten že proved zemězradu, poněvadž takovej

⁸ Knjiga Petra Šgalla i Jiříja Hroneka (1992) jedan je od takvih stručnih radova koji obraduju suvremenu češku jezičnu situaciju »bez ukrašavanja«.

⁹ Na tim su se prijevodiocu okušali svi studenti IV. godišta zagrebačke bohemistike.

vožralej chlap netrefi ani jednoho člověka, když budou salvy, a ještě bude střílet do vzduchu. Tedy ten jednoročák Železný vrátil se do cimry a povídá, že měl přeci jen kaučukovej dědek dobrej nápad. Dyť vono je to celkem pravda, zejtra přece nikoho do kasáren nepustějí, tak je nejlepší vůbec nepřijít, a taky to, poslušně hlásím, pane obrlajtnant, uskutečnil jako jedno víno. Ale ten obrst Fliedler, to vám byl taková potvora mizerná, dej mu pámbu nebe, že chodil druhej den po Praze a hledal někoho, kdo se vodvážil z našeho regimentu vylézt z kasáren, a někde u Prašny brány potkal taky šťastně Železného...

Hašek 1968:114–115.

Pokorno javljam, gospodine natporučniče, da je taj naš pukovnik bio za polovinu manji nego vi, da je nosio bradu i brkove kao knez Lobkovic, tako da je izgledao kao majmun, a kad bi se razdražio, tada bi skakao dvaput tako visoko, kao što je bio sam visok, tako da smo ga zvali djedo od kaučuka. Tada vam je bio neki prvi maj, pa smo bili u pripravnosti, a uoči toga dana držao nam on u dvorištu velik govor, da zato, veli, moramo sutra svi ostati u kasarni i nikuda ne izlaziti, da bismo mogli po najvišoj zapovijedi, u slučaju potrebe, postrijeljati svu tu socijalističku bandu. I zato vojnik, koji ima danas izlaz pa se ne vrati u kasarnu, nego produži izlazak do sutra, zato taj vojnik čini veleizdaju, jer takav pijani klipán ne će moći pogoditi nikoga, kad se bude pucalo plotunom, nego će još pucati u zrak. Kad se dakle jednogodišnjak Železný vratio u sobu, rekao nam je, da nam je djedo od kaučuka ipak dao dobru ideju. Jer ipak je istina, da sutra ne će nikoga pustiti u kasarnu, pa je onda najbolje, da se sutra uopće ne dolazi. I to je on, pokorno javljam, gospodine natporučniče, zaista i ostvario u potpunosti. Ali naš vam je pukovnik Fliedler bio takva bijedna mrcina, dao mu bog rajsko naselje, da je sutradan šetao po Pragu i tražio, nije li se tko iz naše regimente drznuo da izade iz kasarne, pa je negdje kod Prašne bráne srećom susreo Železnoga...

Hašek 1959:137, prijevod izdanja iz 1926.

Pokorno javljam, gospon oberlajtnant, da je taj naš oberst bil duplo manji od vas i da je nosil bradu i brkove kak knez Lobkovic, tak da je izgledal kaj majmun. A kad bi se rasrdil, skakal je dvaput višlje od vlastite visine, tak da smo ga zvali jopec. Taj put vam je bil nekakav Prvi maj i mi smo svi morali biti berajt, a on nam je večer prije toga u dvorištu držal velikí govor, da moramo, veli, zato sutra svi ostat u kasarni i nikam se van ne micat, da bi u slučaju potrebe mogli po najvišljój zapovijedi cijelu tu socijalističku bandu postrijeljat. I zato, veli, vojak koji danas ima izlaz pa se ne vrati u kasarnu, nego to razvuče i na drugi dan, zato da takav vojak vrši veleizdaju, jer takav naroljani mulec nemre trefit nijednoga čovjeka kad se ispale salve, nego još bude prašil po zraku. E, onda se taj jednogodišnjak Železný vratio u sobu i izjavil da je naš jopec prafzapraf dal dobru ideju. Pa, istini za volju, ako sutra ionako nikoga ne puštaju v kasarnu, najbolje je uopće ni ne dolaziti. I onda je on to, gospon oberlajtnant, provel u djelo ajnc-a. Ali taj naš oberst Fliedler, to vam je bila takva mrcina odurna, daj mu Bog duši lako, da je drugi dan hodal po pragu i gledal je l se koji iz

naše regimente usudio izać iz kasarne, pa je negdje kod Prašne bráne na sreću natrapal na Železnoga...

Pokorno javljam, gospon natporučnik, da je taj naš pukovnik bio pol vaše visine i da je imao bradu i brčine kao knez Lobkovic, tako da je sličio na majmuna. Kada se taj raspalio, skakao je u vis za dvije svoje visine, pa smo ga zvali Jura Fiskultura. Taj put je bio nekakav Prvi maj i mi smo morali bit u pripravnosti, a on nam je na večer prije toga na dvorištu držao govoranciju, da sutra svi moramo ostat u kasarnama i ne micati se van, da bi u slučaju potrebe po najvišoj zapovijedi mogli postrijeljat svu tu socijalističku bandu. I zato da je vojak koji danas ima voljno, a ne vrati se u kasarnu, nego to produži na drugi dan, taj da je izvršio veleizdaju, jer takva naljoskana bitanga neće kad budu ispaljivali salve pogodit ni čovjeka i još bi mogla pucat u zrak. Onda se taj jednogodišnjak Železný vratio u sobu i veli on nama da je Jura Fiskultura dao sasma dobru ideju. Ako je tako — a tako je, da sutra ionako nikoga ne puštaju u kasarnu, onda je najbolje ni ne dolazit. I on je to tako, pokorno javljam, gospon oberlajtnant, proveo u djelo bez greške. Ali taj pukovnik Fliedler, to vam je bio takav mizerni gnjus, pokoj mu dušici, da je sutra hodao po pragu i gledao je l se ko iz naše regimente usudio izać iz kasarne i tako je negdje kraj Prašne bráne na svu sreću naletio na Železnoga...

Kad bismo samo iz navedenoga originalnog ulomka izdvojili i razvrstali sva gramatička i leksička odstupanja od književnojezične norme, taj bi popis pokazao da je naša dijalektalna (druga) varijanta bar po njihovoj količini bliža izvornom tekstu. Ta varijanta nema, međutim, općehrvatski interdijalektalni značaj. Tako pitanje koje smo postavili na početku djelomice ostaje otvoreno. Kako prevesti *Švejka*? Odgovor se prije svega očekuje od standardologa, odnosno od lingvиста. Napomenimo na kraju da ni češka filologija nije izrekla jasno i nedvosmisleno mišljenje o jeziku junaka (ili antijunaka) u djelu svoga klasika. »Naziru se tek prve vidljive veze između Hašekove *neliterarnosti* i razvitka češke (i svjetske) proze dvadesetoga stoljeća. Hašekov umjetnički doprinos još uvijek čeka svoju umjetničku ocjenu.«¹⁰ Rekli bismo — neopravdano, jer Hašek je u pogledu umjetnosti riječi anticipirao ono što potvrđuje današnja češka književnost i što polako dopušta i češka normativistika: slobodu književnoga izraza, koja ne može, ma kakvim se idiomom autor poslužio, poremetiti ili ugroziti stabilnu normu.

Literatura

- Antoš, A. 1972. *Osnove lingvističke stilistike*. Zagreb.
Blažiček, P. 1991. *Haškův Švejk*. Praha.
Brozović, D. 1970. *Standardni jezik*. Zagreb.
Hašek, J. 1959. *Doživljaji dobrog vojaka Švejka* (preveo Lj. Jonke). Zagreb.

- Havránek, B. 1963. *Studie o spisovném jazyce*. Praha.
- Ivir, V. 1992. Lingvistička sastavnica teorije prevođenja. *Suvremena lingvistika* 34. Zagreb.
- Jankovič, M. 1968. Doslov [pogovor romanu]: J. Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, str. 302–306. Praha.
- Kuzmanović, M. 1970. Kreativnost žargonske tvorbe. *Umjetnost riječi* 1–2. Zagreb.
- Ladan, T. 1969. Jezični tabu. *Kritika* 9. Zagreb.
- Levi, J. 1982. *Umjetnost prevođenja*. Sarajevo.
- Levý, J. 1957. *České teorie překladu*. Praha.
- Pranjić, K. *Jezik i književno djelo*. Zagreb.
- Pytlík, R. 1983. *Knihá o Švejkovi*. Praha.
- Sgall, P., J. Hronek. 1992. *Čeština bez příkras*. Praha.

SOLLTE EIGENTLICH ŠVEJK WIEDER ÜBERSETZT WERDEN – UND ZWAR WIE?

Zusammenfassung

Hašeks berühmter Roman, in dem der tschechische Substandard – *obecná čeština* (der allgemeinschechische Interdialekt) die wesentliche Sprachkomponente ist, hat Lj. Jonke in die klassische kroatische Schriftsprache übersetzt. In unserem Artikel werden die Möglichkeiten einer Übersetzung erwogen, die dem originellen *Švejk* auch sprachlich näher wäre. Die eigenartige »unliterarische Švejksprache« könnten einige Varianten der kroatischen Umgangssprache aktuell machen. Die Frage ist nur welche – der städtliche kajkavische Interdialekt oder der štokavisierte kajkavische Substandard? Dieses Sprachidiom sollte jedenfalls für alle kroatischen Leser annehmbar sein.